

Abay Kunanbayev Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında

Turan Teymurov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: turanteymurov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7479-3133>

Annötasiya. XIX əsrin ikinci yarsında yaşamış məşhur qazax şairi və mütəfəkkiri Abay Kunanbayevin əsərləri Azərbaycan oxucusu tərəfindən həmişə sevilərək oxunub. Ümumbəşəri, hümanist ideyalar təbliğ edən bu böyük şəxsiyyətin həyat və yaradıcılığı haqqında ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda yazılar dərc edilməyə, əsərləri tərcümə olunmağa başlayıb. Sənətkarın əsərlərinin dəyəri, müasirliyi, aktuallığı, Azərbaycan ədəbiyyatındakı bir çox sənətkarlarla ruhi, əsərlərlə tipoloji yaxınlığı onun həyat və yaradıcılığının milli filologiya elmində müntəzəm şəkildə araşdırılmasına əsas verir. Məqalədə ötən müddət ərzində Abay Kunanbayevin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tədqiqi məsələlərinə toxunulub.

Açar sözlər: Abay, qazax, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, şeir

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.014>

Məqaləyə istinad: Teymurov T. (2020). *Abay Kunanbayev Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında*. “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”, № 2, səh. 110-114

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 16.10.2020; qəbul edilib – 22.10.2020

Abay Kunanbayev in the Azerbaijani literature studies

Turan Teymurov

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: turanteymurov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7479-3133>

Abstract. The literary works of great Kazakh poet and philosopher Abay Kunanbayev, who lived in the second half of the 19th century, have always been admired and read by Azerbaijani readers. Articles about the life and creative activity of the great poet, who promoted universal and humanist ideas, have been published and translated in Azerbaijan since the 1950s. The value, modernity and relevance of the poet's works, his spiritual and typological closeness to many figures of Azerbaijani literature provide a basis for the regular study of his life and work in the national philological science. The article deals with research of Abay Kunanbayev's works in Azerbaijani literature.

Keywords: Abay, Kazakh, Azerbaijani literary criticism, poetry

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.014>

To cite this article: Teymurov T. (2020) *Abay Kunanbayev in the Azerbaijani literature studies*. “Comparative Literature Studies”, Issue II, pp. 110-114

Article history: received – 16.10.2020; accepted – 22.10.2020

Giriş / Introduction

XIX əsrin ikinci yarısında yaşayıb-yaratmış Abay Kunanbayevin qazax yazılı ədəbiyyatının inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuş, maarifçi, ictimai xadim kimi tanınmışdır. Həmin dövrdə qazax ədəbiyyatının başlıca nailiyyətləri Abay Kunanbayevin adı ilə bağlıdır. Abay qazax poeziyasına təkəcə yeni janrlar gətirməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda klassik qazax ədəbiyyatı onun sayəsində yeni məzmun, ideyalarla zənginləşmişdir [1, s.3].

Hələ sağlığında poetik əsərləri ilə kifayət qədər tanınan və güclü nüfuz sahibi olan Abay Kunanbayev rus, Avropa xalqlarının ədəbiyyatı və mədəniyyəti, o cümlədən Şərq poeziyası ilə yaxından maraqlanmış, imkan dərəcəsinə təbliğinə diqqət yetirmişdir. O, Lermontovun bir sıra şeirlərini, Puşkinin “Yevgeni Onegin” mənzum romanından ayrı-ayrı parçaları qazax dilinə tərcümə etmişdir. Abay rus, Avropa və Şərq klassiklərinin əsərlərinin məzmununu ətrafına toplaşanlara danışır, həmin əsərləri şafahi şəkildə xalq arasında yayırdı. “Leyli və Məcnun”, “Koroğlu”, “Şahnamə”, “Üç müşketyor” və sair əsərlər məhz Abayın vasitəsilə qazaxlar arasında yayılmışdır.

Abayın əsərlərindən məlum olur ki, o, şərq klassiklərinin, rus dili vasitəsilə bir sıra Avropa yazıçıların əsərlərini mütaliə etmişdir. Abay şərq mədəniyyətinə, şərq tarixinə dərinləndən bələd idi. O, Firdosi, Nizami, Sədi, Nəvai, Füzuli kimi görkəmli sənətkarları mütaliə etmişdir. Bundan başqa o, qazax xalq yaradıcılığını mükəmməl bilir və öz əsərlərində folklordan geniş istifadə edirdi.

Əsas hissə / Main Part

A.Kunanbayev Azərbaycan klassik söz ustalarının əsərləri ilə tanış idi. Azərbaycan xalqı da qardaş qazax xalqının bu görkəmli şəxsiyyətinin əsərlərini sevə-sevə oxumuş, tədqiqatçılar, şair və yazıçılar onun həyatını, yaradıcılığını tədqiq, təbliğ etmiş və qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələrin daha da güclənməsinə səy göstərmişlər.

A.Kunanbayevin Azərbaycanla, onun ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə qarşılıqlı əlaqələr problemini şərti olaraq aşağıdakı qruplara ayırmaq mümkündür: birincisi, əsərlərinin dilimizə tərcüməsi; ikincisi, onun həyat və yaradıcılığının milli filologiya elmində araşdırılması, üçüncüsü, əsərlərinin Azərbaycan ədəbiyyatının oxşar nümunələri ilə tipoloji baxımdan tədqiqi.

A.Kunanbayevin zəngin ədəbi-bədii irsindən dilimizə bir sıra nümunələr tərcümə edilmişdir. Sağlığında A.Kunanbayevin şeirləri oxucular tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanırsa da, onun həyat və yaradıcılığının tədqiqi və təbliği sahəsində sisteməlik işlər sovet dövründən başlamışdır. Abayın XIX əsrdə apardığı maarifçilik fəaliyyəti və onun böyük ədəbi-ictimai işi bədii ədəbiyyatda da öz əksini tapmışdır. Görkəmli qazax yazıçısı Muxtar Auezov özünün “Abay” romanında bu ölməz sənətkarın tarixi obrazını yaratmışdır.

M.Auezov “Abay” romanını qələmə alarkən böyük şəxsiyyət olan Abayın həyatı, dövrü, mühiti ilə bağlı bütün tarixi həqiqətləri diqqətlə izləmişdir.

Məlum olduğu kimi, M.Auezov romanında yalnız Abayın bənzərsiz obrazını yaratmamış, eyni zamanda onun həyat və yaradıcılığının ilk və ən nüfuzlu tədqiqatçısı kimi tanınmışdır. Abayın vəfatının 50 illiyi münasibətilə onun yazdığı geniş həcimli “Qazax xalqının böyük şairi” məqaləsi dilimizə çevrilərək nəşr olunmuşdu [5]. Ədibin 1954-cü ildə işıq üzü görmüş “Abay” romanını dilimizə Ələkbər Abasov tərcümə etmişdir [4]. Rus dilindən tərcümə olunmuş əsər oxucular və mütəxəssislər tərəfindən maraqla qarşılanmış, bununla Azərbaycan oxucusu ilk dəfə Abay Kunanbayevin ömür yolu haqqında daha ətraflı məlumat almaq imkanı qazanmışdı. Roman çap olunandan bir il sonra C.Məmmədov və İ.Gözəlov əsərin tərcüməsi ilə bağlı reseenziya yazmışdılar [16].

A.Kunanbayevin vəfatının 50 illiyi ilə bağlı “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzetində ədəbiyyatşünas alim Pənah Xəlilovun “Qazax ədəbiyyatının banisi” məqaləsi, İ.Soltanın tərcüməsində isə şairin yaradıcılığından bədii nümunələr çap olunmuşdur [13].

1970-ci ildə Azərbaycanda böyük qazax yazıçısı və mütəfəkkiri Abay Kunanbayevin anadan olmasının 125 illik yubileyinin qeyd edilməsi ilə bağlı Mir Cəlal Paşayevin sədrliyi ilə komissiya yaradılmış və respublikamızda həyata keçiriləcək əsas tədbirlərin planı təsdiq olunmuşdur. Tədbirlər

planına əsasən, respublikanın şəhər və kəndlərində Abayın həyat və yaradıcılığına aid məruzələr, oxucu konfranslarının təşkili, dövrü mətbuatda məqalələrin dərc olunması, radio və televiziya verilişlərinin təşkil edilməsi nəzərdə tutulmuşdur [9].

Bununla bağlı həmin ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən Abayın şeir və poemaları Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq, “Abay. Şeirlər və Poemalar” adı altında kitab şəklində çap olunmuşdur. İlk dəfə Abay Kunanbayevin əsərlərinin toplu şəklində işıq üzü görməsi Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələri baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Pənah Xəlilov kitaba “Dan ulduzu” adlı geniş “Ön söz” yazmış, şairin həyat və yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat vermişdir [1]. Abayın yaradıcılığını “qazax xalqının güzgüsü” adlandıran P.Xəlilov qeyd edirdi ki, burada xalqın həyatının özünəməxsus koloriti rəngarəng boyalarla təcəssüm edir. İlin dörd fəslində Qazaxıstan təbiətinin inikasından başlamış, köçərilərin məişətinə, təsərrüfat həyatına və adətlərinə, etnoqrafiyasına, hakim feodal təbəqələrinin əxlaq və xarakterinə xas olan xüsusiyyətləri aydın görmək mümkündür. Nəsil və tayfa yaşayışı qaydalarının çürük ənənələrinə, fədal-patriarxal düşüncə tərzinin kobudluğu və məhdudluğuna qarşı demokratiya və maarifçilik cəbhəsində gedən ictimai-siyasi, etik-estetik, ədəbi-bədii mübarizə də Abayın poeziyasında öz əksini tapmışdır.

P.Xəlilov mühitin eybəcərliklərini, əl-ələ vermiş baylar, məmurlar aləminin hərc-mərcliyini atəşə tutan bir satrik kimi A.Kunanbayevin əsərlərinin Qasım bəy Zakirin satiralarını da xatırladığını qeyd edir: “Oğruların öhdəsindən gəlmək çətin deyil. Fəqət ara qarışdıranların və oğrularla müttəfiq olan bayların öhdəsindən kim gəlsin?”.

Abayın bu bədii sualı Qasım bəy Zakirin:

*Qardaş malı kimi ortadan bölər,
Murovlar olublar oğruya ortaq*

– misraları ilə həmahəng səslənir.

“Abay. Şeirlər və Poemalar” kitabında Azərbaycan oxucularına Abayın 67 şeiri və 3 poeması – “İsgəndər”, “Maqsud”, “Əzim haqqında nağıl” təqdim olunmuşdur. Kitab 2017-ci ildə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Fatima Dursunovanın tərtibatında yenidən latın qrafikasında işıq üzü görmüşdür [2]. Nəşrdə ilk dəfə olaraq şairin “Əqliyyə” fəlsəfi-didaktik əsəri Azərbaycan dilində yer almışdır.

Yubiley məqalələri arasında yazıçı Azər Bağırovun məqaləsini də qeyd edə bilərik. Məqalədə müəllif qazax şairinin həyat və yaradıcılığı haqqında təsviri mənzərə yaratması baxımından digər yubiley yazılarından elə də fərqlənir [7].

Yubiley münasibəti ilə qələmə alınmış məqalələrdən biri Y.Evqenova məxsusdur. Abayın anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunan “Qazax ədəbiyyatının klassiki” adlı məqaləsində müəllif qazax ədəbinin həyatını işıqlandırmaqla yanaşı, onun yaradıcılığına nəzər salmışdır [18].

Azərbaycan filologiya elmində A.Kunanbayevin həyat və yaradıcılığı yalnız yubiley vaxtı öyrənilməmişdir. Onun haqqında ilk Azərbaycan ensiklopediyasında da məlumat verilmişdir [6, s.479].

Abay Kunanbayevin həyat və yaradıcılığı uzun illərdir Azərbaycanın ali məktəblərində tədris olunur. Fənni daha yüksək səviyyədə mənimsətmək üçün proqramlar, dərslər vəsaitləri və dərsləklər hazırlanmışdır. “Türk xalqları ədəbiyyatı” fənninin yaradıcısı və bu sahədə ilk dərsləkdə müəllifi Pənah Xəlilov 1966-cı ildə yazdığı dərsliyində qazax ədəbiyyatına xüsusi bölmə, həmin bölmədə isə Abay Kunanbayevin həyat və yaradıcılığı haqqında zəngin məlumat verməklə geniş yer ayırmışdır [14].

Müəllif dərsliyində sənətkarın həyatı, bədii, elmi yaradıcılığı, tərcüməçi kimi fəaliyyəti haqqında yığcam təsvir oyatdıqdan sonra şairin şeirlərindən nümunələr verməklə təhlil etmişdir.

Elman Quliyevin “Türk xalqları ədəbiyyatı” dərsliyində türk dünyasının ayrı-ayrı tanınmış şəxsiyyətləri ilə yanaşı, qazax xalqının böyük oğlu Abay Kunanbayevin həyat və yaradıcılığı haqqında da məlumat verilmişdir [15, s.378-389].

Abayşünaslıq elminə töhfələrdən biri də 2010-cu ildə filologiya üzrə elmlər doktoru Firuzə Ağayevanın nəşr etdiyi “Abay: şəxsiyyəti və ədəbi irsi” kitabıdır [3]. Dörd fəsildən ibarət kitabda müəllif Abay Kunanbayevin həyat və yaradıcılığına nəzər salır, şairin yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatının

bəzi nümayəndələri ilə müqayisə aparır. Həmçinin Abay yaradıcılığının Azərbaycan dilinə tərcüməsi məsələsini də müfəssəl şəkildə şərh edir.

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Pərixanım Soltanqızının “Nizami və Abay yaradıcılığında folklordan qaynaqlanan hökmdar və xalq probleminin qoyuluşu” adlı məqaləsi də bu baxımdan maraqlıdır. Məqalədə müəllif hər iki mütəfəkkirin tarixi şəxsiyyət olan İsgəndərə həsr etdiyi əsərləri müqayisə edərək qoyulan problemlə bağlı maraqlı elmi nəticələrə gəlmişdir [17].

Qazax və Azərbaycan xalqları arasında çox qədim tarixi köklərə söykənən qardaşlıq və dostluq münasibətlərinin daha bir bariz nümunəsi 2011-ci ilin dekabrında Bakı şəhərində Abay Kunanbayevin adına küçənin verilməsi və baryefinin qoyulmasıdır.

Xalqlarımız arasında mədəni əlaqələrin daha da geniş öyrənilməsi məqsədi ilə 2011-ci ilin may ayında Bakı Dövlət Universitetində Abay Kunanbayevin adını daşıyan Mərkəzin fəaliyyətə başlamasını da qeyd edə bilərik. Mərkəz qazax ədəbiyyatı, mədəniyyəti, tarixi ilə tanış olmaq istəyənləri lazımı materiallarla təmin etmək istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirir.

Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı – TÜRKSÖY-un Daimi Şurasının 37-ci iclasında qəbul olunmuş qərara görə, bu il Türk dünyasında böyük qazax şairi və mütəfəkkiri Abayın anadan olmasının 175 illiyi münasibətilə “Abay Kunanbayev ili” elan edilib. Bununla əlaqədar olaraq Türk dünyasında bu böyük şəxsiyyətin ömür yolu, yaradıcılığı yenidən araşdırılır, haqqında məqalələr, tədqiqat əsərləri yazılır.

Xalq yazıçısı Anarın “Ağaclar quruyub qocalar kimi, göylərə yalvarır budaqlarıyla” yazısında şairin əsərlərindən nümunələr əsasında dolğun təəssürat formalaşdırılır [8].

“Abay ili”nə dəyərli töhfələrdən biri də akademik İsa Həbibbəylinin “Böyük qazax mütəfəkkiri Abay və Azərbaycan” məqaləsidir. Məqalədə akademik Abayın həyatı, yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat verir, şairin Azərbaycan ədəbiyyatında bir çox sənətkarların yaradıcılığı ilə oxşar xüsusiyyətlərə malik olduğunu qeyd edir, ədəbiyyatşünaslığımızda tədqiqi məsələlərinə toxunur [11].

Filologiya elmləri doktoru, professor Məmməd Əliyev “Abayın tarixi-bədii obrazı” məqaləsində Abayın əski çöl mədəniyyəti müstəvisində dolğun tarixi-bədii obrazını təhlil etmişdi [17]. Filologiya elmləri doktoru Xuraman Hümətovanın “Tarixin yaddaşında yaşayan sənətkar” məqaləsində şairin yaradıcılığı nəzərdən keçirilir [12].

Bu il türk dünyasında anadan olmasının 145 illiyi qeyd olunan qazax xalqının görkəmli şairi, mütəfəkkiri, ictimai xadimi Abay Kunanbayev cəmi 59 il yaşasa da, özündən sonra zəngin və dəyərli bədii əsərlər qoyub getmişdir. Qazaxlar arasında tez-tez işlədilən məşhur ifadədə deyildiyi kimi, Abay yalnız öz atasının, öz xalqının övladı deyil, həm də bütün bəşəriyyətin övladı olmuşdur. Sənətkarın əsərlərinin dəyəri, müasirliyi, aktuallığı, Azərbaycan ədəbiyyatındakı bir çox sənətkarların yaradıcılığı ilə ədəbi-mədəni yaxınlığı onun həyat və yaradıcılığının milli filologiya elmində müntəzəm şəkildə araşdırılmasına əsas verir.

Ədəbiyyat / References

1. Abay. Şeirlər və poemalar. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1970.
2. Abay. Tərt. ed.: F.Dursunova. Bakı: Mütərcim, 2017.
3. Ağayeva Firuzə. Abay: şəxsiyyəti və ədəbi irsi. Bakı: Elm, 2010.
4. Auezov M. Abay. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1954.
5. Auezov M. Qazax xalqının böyük şairi. “Kommunist”, 5 sentyabr 1954-cü il.
6. Auezov M. Azərbaycan sovet ensiklopediyası. Bakı, 1976.
7. Azər Bağırov. Qazax şeirinin günəşi. “Kommunist”, 10 avqust 1965.
8. Anar. Ağaclar quruyub qocalar kimi, göylərə yalvarır budaqlarıyla. “Ədəbiyyat qəzeti”, 12 fevral 2020.
9. Böyük qazax yazıçısının yubileyi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., 14 mart 1970.
10. Əliyev M. Abayın tarixi-bədii obrazı. “Ədəbiyyat qəzeti”. 19 mart 2020-ci il.
11. Həbibbəyli İ. Böyük qazax mütəfəkkiri Abay və Azərbaycan. “525-ci qəzet”, 11 iyul 2020.
12. Hümətova X. Tarixin yaddaşında yaşayan sənətkar. “Respublika” qəzeti. 15 mart 2020-ci il.

13. Xəlilov P. Qazax ədəbiyyatının banisi. “Ədəbiyyat və incəsənət”, 4 sentyabr 1954.
14. Xəlilov P. SSRİ xalqları ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1966, .
15. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011.
16. Məmmədov J., Gözəlov İ. “Abay” romanının tərcüməsi haqqında. “Kommunist”, 2 iyul 1955.
17. Soltanqızı P. Nizami və Abay yaradıcılığında folklordan qaynaqlanan hökmdar və xalq probleminin qoyuluşu. Filologiya məsələləri, №2, 2013.
18. Y.Evqenov. Qazax ədəbiyyatının klassiki. “Kommunist”, 17 aprel 1945.

Абай Кунанбаев в азербайджанском литературоведении

Туран Теймуров

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: turanteymurov@mail.ru

Резюме. Произведения известного казахского поэта и мыслителя Абая Кунанбаева, жившего во второй половине XIX века, всегда были любимы и азербайджанскими читателями. Статьи о жизни и творчестве этого великого деятеля, пропагандирующего универсальные гуманистические идеи, публикуются и переводятся в Азербайджане с 1950-х годов. Ценность, современность, актуальность произведений художника, его духовная и типологическая близость ко многим художникам в азербайджанской литературе дают основание для регулярного изучения его жизни и деятельности в отечественной филологической науке. В статье затрагиваются исследования Абая Кунанбаева в азербайджанской литературе.

Ключевые слова: Абай, казахская, азербайджанская литературная критика, поэзия